

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАЦІЙ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

У статті розглядається специфіка здійснення операцій комерційних банків на ринку цінних паперів України.

The specific of realization of operations of Ukraine's commercial banks at the market of equities is examined in the article.

Становлення і швидкий розвиток фондового ринку в Україні створює необхідні передумови для широкомасштабного й ефективного використання у сфері банківської діяльності операцій з цінними паперами. Функціонування фондового ринку передбачає придбання на певних умовах і на певний період вільних грошових ресурсів, залучення коштів за рахунок емісії та продажу цінних паперів і спрямування їх на технічне оновлення підприємств, їх переорієнтацію на випуск конкурентоспроможної продукції. Фондовий ринок створює умови для переміщення капіталу внаслідок міжгалузевої конкуренції, формуючи при цьому складну систему ринків, на яких формуються і концентруються попит та пропозиція на різні платіжні засоби.

За останні роки внаслідок певних історичних та економічних обставин на ринку цінних паперів в Україні починають домінувати комерційні банки, які є універсальними підприємствами, що здатні виконувати все різноманітні фінансових операцій на фінансовому ринку країни, в тому числі й на фондовому сегменті. Цінні папери виступають при цьому засобом для досягнення більш загальних цілей банківської діяльності. Намагання банків розширити операції з цінними паперами стимулюється, з одного боку, високою доходністю цих операцій, з іншого – відносним скороченням сфери використання прямих банківських кредитів.

Теоретичним та практичним аспектам здійснення комерційними банками операцій з цінними паперами присвятили свої праці А.М. Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна, С.А. Циганов та інші.

Метою статті є визначення особливостей здійснення комерційними банками операцій з цінними паперами в умовах трансформації економіки України.

В Україні комерційні банки стали найбільш активними учасниками фінансового ринку в цілому, та ринку цінних паперів, зокрема. Чинне банківське законодавство дозволяє вітчизняним комерційним банкам здійснювати широке коло операцій з цінними паперами: банки можуть виступати як емітенти власних акцій, облігацій, депозитних сертифікатів, векселів та інших цінних паперів, вони можуть купувати цінні папери за свій рахунок, переслідуючи при цьому найрізноманітніші цілі, тобто виступати у ролі інвесторів [1]. Окрім цього, банки мають право здійснювати посередницькі операції з цінними паперами, отримуючи за це комісійну винагороду. Необхідно зазначити, що у даний час в Україні немає заборони на пряму діяльність комерційних банків на ринку цінних паперів, яка охоплює їх посередницьку діяльність як на первинному, так і на вторинному ринках, що відкриває надзвичайно необмежені можливості для участі банків в операціях з цінними паперами.

Водночас вузькість і короткостроковість ресурсної бази українських комерційних банків негативно позначається на структурі банківських активів і фінансового ринку в цілому. У своїй праці Циганов С.А., зауважує що, банківська система України ще не підготовлена для роботи на ринку цінних паперів, скажімо, як Франції або Німеччини [5]. Оскільки зараз наш національний ринок стає на шлях централізації, то комерційний банк є обов'язковим, із широкими функціями учасником централі-

зованого ринку цінних паперів. У цьому переконає досвід багатьох держав. Саме універсалізм функцій базової фінансово-кредитної установи – комерційного банку дав змогу західним країнам централізувати усі види послуг навколо єдиних інститутів, що забезпечують ринкову взаємодію. Банки кредитують операції на фондовому ринку, дають кредити і застави під цінні папери тощо. Ступінь розвиненості ринку цінних паперів в Україні визначається як мінімум двома основними чинниками: по-перше, наявністю досить різноманітних фінансових інструментів, виражених у формі наявних або безготівкових цінних паперів; по-друге, наявністю відповідної інфраструктури, що сприяє оперативному й ефективному здійсненню операцій із цінними паперами, що обертаються на ринку. Обидва чинники є тісно взаємопов'язаними.

Характеристика складу банківських операцій з цінними паперами дозволяє визначити специфічність банківських установ у порівнянні з іншими учасниками ринку, що полягає у відсутності на фондовому ринку інститутів, які можуть здійснювати такий широкий спектр операцій з цінними паперами:

✓ по-перше, депозитарні операції можуть здійснювати лише торговці цінними паперами та комерційні банки;

✓ по-друге, діяльність щодо ведення реєстрів власників іменних цінних паперів для реєстратора є виключним видом його діяльності, який не може поєднуватися з іншими видами діяльності, крім депозитарної. Лише банки здійснюють даний вид діяльності у поєднанні з іншими операціями на ринку цінних паперів шляхом створення відокремленого підрозділу;

✓ по-третє, здійснення діяльності торговців цінними паперами (крім банків) є виключним видом діяльності.

Універсальність діяльності, а саме, відсутність законодавчого розмежування банківської діяльності на комерційну (залучення депозитів та видача кредитів) та інвестиційну (операції з цінними паперами), є важливою специфічною рисою банків у порівнянні з іншими учасниками ринку цінних паперів. Поєднувати ці операції, окрім банків, не має можливість жодна фінансово-кредитна установа. Така ситуація обумовлена світовими тенденціями зміни організації ринку цінних паперів.

В Україні формується змішана модель ринку цінних паперів, де поряд з небанківськими фінансовими інститутами, банківські установи мають право здійснювати операції як з державними, так і з корпоративними фінансовими інструментами. Сьогодні, в умовах розвитку сектору ринку корпоративних цінних паперів, комерційні банки активно працюють на цьому ринку.

В Україні діяльність банків на фондовому ринку регламентується низкою законів, дозволів, положень, зокрема: Законом "Про банки і банківську діяльність", статутом банку, дозволами Міністерства фінансів України, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, ліцензіями Фонду державного майна.

Основним завданням фондового ринку виступає мобілізація та вкладання фінансових ресурсів у найбільш привабливі з точки зору ринкової ефективності види підприємницької діяльності. Вільний оборот капі-

талу на фондовому ринку забезпечується через обіг цінних паперів, які поділяються на три групи:

✓ пайові цінні папери, за якими емітент не несе зобов'язання повернути кошти, інвестовані в його діяльність, але які дають їх власникам право на участь в управлінні діяльністю емітента (акції);

✓ боргові цінні папери, за якими емітент несе зобов'язання повернути у визначений термін кошти, але які не дають їх власникам права на участь в управлінні діяльністю емітента (державні боргові зобов'язання, облигації підприємств, ощадні сертифікати та векселі банків);

✓ похідні цінні папери (фінансові ф'ючерси, опціони, свопи тощо).

Комерційні банки з метою одержання доходу проводять активні операції з цінними паперами, сутність яких полягає у вкладенні вільних грошових ресурсів у цінні папери. Вкладення в цінні папери за значущістю та обсягами посідають друге місце серед активних операцій банку після кредитування. І хоча надання кредитів залишається головною функцією банків, дедалі частіше банки переглядають структуру активів, ставлячи собі за мету збільшення частки портфеля цінних паперів у сукупних активах.

Незважаючи на деяке зростання інтересу банків України до вкладень в цінні папери, частка операцій з цими фінансовими інструментами в активних операціях банківської системи ще невелика, що пов'язано із зваженою політикою керівництва банків щодо вкладень у фондові інструменти, нерозвиненістю фондового ринку України, який потребує структурних змін і запровадження нових фінансових інструментів, привабливих для внутрішніх інвесторів та браком надійності інструментів для фінансових інвестицій [3]. За таких умов лише невелика кількість банків наважується інвестувати кошти в цінні папери, формуючи власні портфелі цінних паперів.

Активність комерційних банків на фондовому ринку України у 2006 р. була надзвичайно низькою, про що свідчить зменшення частки вкладень у цінні папери в загальних активах із 6,4 % у 2005 році до 4,1 % – у 2006 році.

У міжнародній банківській діяльності частка вільних грошових ресурсів, яка спрямовується банками на придбання цінних паперів, становить від 20 % до 40 % [2]. Зокрема, у країнах членах Європейської валютної системи частка цінних паперів у активах комерційних банків становить 34,6 %, Польщі – 22,3 %, Чехії – 17,5 [6]. Однак, в українських банках вона є значно меншою і коливається в межах від 4-10 %, що можна пояснити нерозвиненістю вітчизняного фондового ринку. Проте, саме комерційні банки, здійснюючи портфельні інвестиції на фондовому ринку і виступаючи посередниками між покупцями і продавцями цінних паперів, покликані відігравати важливу роль у становленні вторинного ринку, рівень розвитку якого відображає фактичний стан інвестиційних процесів у країні.

З 1 січня 2004 р. набуло чинності Положення "Про порядок визначення справедливої вартості та зменшення корисності цінних паперів", відповідно до якого всі вкладення банку у цінні папери класифікують наступним чином:

✓ *торговий портфель цінних паперів* – боргові цінні папери та акції, придбані банком з метою отримання прибутку від короткотермінових коливань ціни. До торгового портфеля цінних паперів відносяться лише високоліквідні цінні папери. Таким чином, до торгового портфеля включаються цінні папери, що котируються та здобуваються з метою одержання доходу від їх реалізації, а також цінні папери, що не призначені для утримання в портфелі понад 180 днів і можуть бути реалізовані. Інакше кажучи, торговий портфель являє собою сукуп-

ність фінансових інструментів, що мають ринкову вартість і придбані банком з метою подальшого перепродажу, тобто здійснення спекулятивних операцій, включаючи боргові зобов'язання й акції, придбані за договорами з умовою їх зворотного продажу, а також боргові зобов'язання й акції, придбані за договорами позики.

Цінні папери, що не котируються, не зараховують до торгового портфеля, навіть якщо вони придбані за договорами, що передбачає можливість їх зворотного продажу протягом 15 календарних днів включно (операція РЕПО). Такі цінні папери відносять до портфеля на продаж, тому що відповідно до вимог Національного банку України до цього портфеля відносять ті цінні папери, які не потрапляють ні в торговий портфель, ні в портфель до погашення.

✓ *портфель цінних паперів на продаж* – боргові цінні папери з фіксованою датою погашення, які банк не має наміру тримати до дати їх погашення; цінні папери, які банк готовий продати у зв'язку зі зміною ринкових відсоткових ставок, потреб ліквідності, наявності альтернативних інвестицій; акції та боргові цінні папери, за якими неможливо визначити справедливу вартість; фінансові інвестиції в асоційовані та дочірні компанії, які придбані та утримуються виключно для продажу протягом 12 місяців з дати придбання;

✓ *портфель цінних паперів, що утримуються до погашення* – цінні папери, щодо яких банк має намір і здатність утримувати до строку їх погашення.

✓ *інвестиції в асоційовані та дочірні компанії* – вкладення в пайові ціні папери, на основі яких банк має не менше 20 % (вкладення в асоційовані компанії) або не менше 50 % (вкладення в дочірні компанії) голосів об'єкта інвестування, та які будуть утримуватися в портфелі цінних паперів банку більше одного року [4].

Доходи від вкладень у дані інвестиційні портфелі можуть бути невеликими, але банк переслідує такі цілі як контроль за управлінням цими компаніями та забезпечення своєї присутності на найдинамічніших ринках. Портфельні інвестиції лише частково спрямовуються на збільшення реального капіталу [5]. Основними цілями вкладення коштів комерційних банків України в цінні папери є: досягнення ліквідності, одержання доходу, зростання вкладень, збереження коштів та мінімізація банківських ризиків. Досягти банком усіх цілей одночасно неможливо, необхідно знайти компромісне рішення, тобто з'ясувати, що для банку на даний час є пріоритетним, а що – другорядним. Саме тому розпорощення вкладень банку за видами цінних паперів і, як наслідок, формування інвестиційного портфеля дають змогу поєднати різні цілі інвестиційної діяльності.

Специфічною рисою українських комерційних банків, що дозволяють їм отримувати більші доходи на ринку цінних паперів в порівнянні з іншими фінансово-кредитними інститутами, є спектр операцій, які здійснюють банківські установи з фінансовими інструментами.

Згідно із Законом України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 р. №2121-III комерційні банки можуть здійснювати на фондовому ринку такі операції:

- ✓ емісію власних цінних паперів;
- ✓ організацію купівлі-продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- ✓ операції на фондовому ринку від свого імені;
- ✓ інвестиції у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;
- ✓ довірче управління цінними паперами за договорами з юридичними і фізичними особами;
- ✓ депозитарну діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Для виконання останніх трьох операцій необхідно отримати письмовий дозвіл Національного банку України, а торгівля цінними паперами, депозитарна діяльність, діяльність із ведення реєстрів власників цінних паперів та управління активами підлягає також обов'язковому ліцензуванню в Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Таким чином, на фондовому ринку можна виділити три умовні напрями діяльності комерційного банку: як емітента, як інвестора та як професійного його учасника.

На нашу думку, найбільш доцільними інструментами інвестування для українських банків можуть стати процентні та кредитні деривативи. Як показав аналіз світових ринків деривативів, наразі дані фінансові інструменти найбільш активно використовуються банківськими установами зарубіжних країн. В Україні банкам також доцільно використовувати процентні деривативи, оскільки торгівля даними цінними паперами може принести значні доходи за умови вірного передбачення флуктуації цін на активи. Перспективними напрямками інвестування для українських банків є ф'ючерси та опціони, а також іпотечні деривативи.

Серед найбільш поширених операцій комерційних банків з цінними паперами є операції з переказними векселями, що виставляються поставачальниками товарів на покупців. За врахування векселів банки утримують дисконтний відсоток, тобто купують вексель номіналом, скажімо, 100 грошових одиниць – за 99, що приблизно відповідає ставці короткострокового кредитування, а також різні комісійні збори (індосамент і т. п.). Операції врахування векселів найбільш поширені у Франції та Італії, де вони й виникли. У США і Великобританії популярні операції з акцептованими банками переказними векселями, або як їх ще називають, банківськими акцептами.

Ще одним способом, подібним до банківського кредитування, є операція купівлі цінних паперів з умовою зворотного викупу, або "РЕПО". До цієї операції вдаються, як правило, для короткострокового кредитування у випадку, якщо підприємство очікує найближчим часом надходження вільних коштів, а продавати цінні папери не бажає, очікуючи одержання по цих паперах більшого доходу, ніж відсотки за кредит. Суть операції полягає в тому, що банк купує папери за ціною, трохи нижчою за сформовану в цей момент на ринку, і продає їх потім за ціною, трохи вищою, ніж при купівлі. Різниця в цінах забезпечує банку доходи, однак вони нижчі за ставку короткострокового кредитування. Вигода операції для банку полягає в тому, що він, купуючи цінні папери за ціною нижче ринкової, страхує себе від можливої несприятливої зміни процентних ставок. Кредитні ризики в таких операціях майже цілком відсутні, а клієнт отримує грошові кошти так само, як кредит.

Загалом операції з цінними паперами неможливо відокремити від інших операцій, які проводить комерційний банк, та будь-яка кредитна установа. Ці операції дуже пов'язані з безготівковим обігом, з проведенням кредитних операцій та іншими видами операцій.

1. Брітченко О.М. Роль комерційних банків в розбудові фондового ринку // Вісник НБУ.-2005.-№4.- С. 2.; 2. Івашук Н. Управління портфелем цінних паперів комерційного банку // Регіональна економіка.-2006.-№3.-С.197.; 3. Костюченко О.А. Банківське право: Банківська система. Національний банк. Комерційні банки. Розрахунки і кредитування. Ринки цінних паперів. Національне валютне законодавство. Банківські зарубіжних країн. Інститут банківської таємниці: Підручник.-3-тє вид.-К.: Видавництво А.С.К., 2003.-928 с.; 4. Тиркало Р.І., Кравчук І.С. Банківські операції з цінними паперами: Монографія. – Тернопіль:Карт-бланш, 2004.- 211с. – С. 93; 5. Циганов С.А. Особливості функціонування комерційних банків на ринку цінних паперів // Фінанси України.-2000.-№6.-С.123-124.; 6. Яценюк А. Фондовий ринок України: проблеми та перспективи розвитку // Вісник НБУ.-№11.-2004.-С.5.

Надійшла до редколегії 09.11.2007

О.О. Кривцов, асп.

МЕХАНІЗМ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ, СУПЕРЕЧНОСТІ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

В статті розглянуті суперечності реалізації механізму оподаткування доходів фізичних осіб в Україні.

The article deals contradictions of the developing taxation of physical persons mechanism in Ukraine.

Діяльність суб'єктів господарювання як елементів економічної системи в ринковій економіці неможлива без певного втручання держави. Економічні відносини між державою та іншими суб'єктами економічної системи спрямовані на забезпечення існування та ефективне функціонування один одного. Отже, в умовах ринкової економіки одним з основних джерел формування фінансових ресурсів, що забезпечують існування держави стає частина валового внутрішнього продукту мобілізованої шляхом використання широкого спектру елементів податкової системи. Досить складні відносини в даному випадку виникають між державою та домогосподарствами або фізичними особами. Однією з форм прояву таких відносин є відносини пов'язані з мобілізацією в бюджет країни частини ВВП шляхом оподаткування доходів фізичних осіб.

Податок з доходів фізичних осіб виступає об'єктивно-історичним явищем в системі економічних відносин але виконання ним регулюючої та фіскальної функцій неможливі без ефективного механізму, за допомогою якого будуються взаємовідносини між державою та громадянами. Таким чином, актуальність цієї статті полягає в висвітленні проблем на шляху будування ефективного механізму оподаткування доходів фізичних осіб в умовах сучасної податкової політики країни.

Проблеми оподаткування доходів фізичних осіб знайшли своє відображення в працях багатьох відомих економістів. Так, зокрема, особливості оподаткування фізичних осіб розглядали представники різних шкіл та напрямів: А. Сміт, Д. Рікардо, У. Петті, Дж. Мілль, Н. Калдор, К.Р. Макконнелл і С.Л. Брю.

Метою цієї статті є розгляд питання сучасного оподаткування доходів фізичних осіб в Україні, виявлення суперечностей реалізації механізму оподаткування та причин, що призводять до перекошення внутрішньої сутності податку та функцій покладених на нього.

Механізм оподаткування доходів фізичних осіб з урахуванням загального визначення механізму фінансової системи можна представити як сукупність податкових методів і форм, інструментів та важелів впливу на податкові відносини, що виникають з приводу вилучення та використання державою частини доходів фізичних осіб (домогосподарств). Разом з податковою політикою механізм оподаткування доходів фізичних осіб відображає суб'єктивну діяльність держави, що пов'язана з податком з доходів фізичних осіб як з економічною категорією, тому його роль полягає в тому, що у взаємозв'язку з податковою політикою він повинен забезпечити реалізацію функцій податку.